

## Striden Bentzen-Kaper 1933-34

En episode i dansk kristendomsundervisnings historie

AF KNUD EYVIN BUGGE

I maj 1933 vedtoges tilsynsloven, og i december samme år blev skolebogsbetænkningen udsendt. En hidtil undervurderet fase i den strid om religionsundervisningen, som derpå fulgte, var opgøret mellem professor Aage Bentzen og borgmester Ernst Kaper. Afdelingsleder, dr. theol. *K. E. Bugge* sætter striden ind i dens historiske sammenhæng.

Den strid, som her skal omtales<sup>1</sup>, er et led af et langvarigt opgør, som indledtes i årene omkring århundredskiftet, og som afsluttedes i 2-3 etaper: med tilsynslovene af 1933 og 1949 og med folkeskoleloven af 1937. I videre forstand er der tale om et politisk opgør om kirkens indflydelse på skolen – i første omgang koncentreret i spørgsmålet om det gejstlige skoletilsyn, i anden omgang gjaldt det religionsundervisningens konfessionelle karakter. I snævrere forstand drejede striden sig om kristentroens stilling i en verden, som nu var blevet »myndig« (Bonhoeffers udtryk).

*Det gejstlige skoletilsyn* havde folkeskolen arvet fra lovgivningen i det 18. og 19. århundrede. Omkring århundredskiftet tiltog diskussionen om den bestående ordnings betimelighed. Den adskillelse mellem stat og kirke, som alle nu mere eller mindre udtalt regnede med måtte komme, og som indflydelsesrige kredse arbejdede bevidst henimod, måtte også få konsekvenser for skolen. Flere gange inden for perioden blev der i rigsdagen fremsat forslag om ophævelse af det gejstlige skoletilsyn<sup>2</sup>. Men først med tilsynsloven af 20. maj 1933, som fulgte i kølvandet på Kanslergadeforliget i januar s. å., blev sagen gennemført. Præsten var nu ikke længere født medlem af skolekommissionerne (på landet: født formand), men skulle vælges på lige fod med andre; og præstens tilsyn indskrænkedes til kun at omfatte religionsundervisningen – for Københavns vedkommende forsvandt det helt. Det samme gjaldt biskoppens indflydelse f. eks. på lærernes kaldelse.

I konservative kirkelige kredse vakte denne udvikling uro og dyb bekymring for fremtiden. Man spurgte, om ikke den nye lov var et skridt på vej frem imod en total opløsning af forholdet mellem kirke og skole. Kunne man ikke forvente, at religionsundervisningen i løbet

af kort tid helt ville blive strøget af timeplanen? Og ville kirken da have nogen reel mulighed for at sikre, at de bandedøbte blev oplært i den kristne tro?

I denne spændte atmosfære sprang en ny bombe hen på eftersommeren 1933. »Bomben« var en ministeriel udvalgsbetænkning.

Den 8. august 1930<sup>3</sup> havde undervisningsminister Borgbjerg nedsat et udvalg, der skulle afgive betænkning vedr. en eventuel *revision af skolebøgerne*, for at disse i overensstemmelse med tidens krav kunne give et undervisningsgrundlag, »der er præget af videnskabelig, kulturhistorisk og fredsvenlig Aand«<sup>4</sup>. Initiativet til denne foranstaltning var i sin tid udgået fra folketingsmand Julius Bomholt. Under finanslovsdebatten i efteråret 1929 havde denne gjort opmærksom på, at man i danske skolebøger kunne finde udtryk for »Slagsbrodermoral« og forherligelse af krig. På dette felt, hævdede han, måtte gennemføres »en Kulturkamp«<sup>5</sup>. Undervisningsministeren stillede sig velvilligt over for tanken og henviste samtidigt til det arbejde med revision af skolebøger, der netop foregik på internationalt plan under Folkeforbundets auspicier<sup>6</sup>. En revision af skolebøgerne i fredsvenlig ånd har altså været det primære og igangsættende motiv.

Man havde oprindeligt tænkt sig, at udvalgsarbejdet kunne afvikles på et halvt års tid<sup>7</sup>. Men først efter tre års forløb var arbejdet afsluttet, og i december 1933 udkom betænkningen. Allerede nogle måneder forinden – i august – var imidlertid betænkningens indhold blevet offentligt kendt. På det 10. almindelige skolemøde, som afholdtes i København, holdt udvalgets formand, skolekonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen, den 8. august foredrag om hovedtrækkene i den betænkning, hvis udgivelse var nært forestående<sup>8</sup>. Om religionsundervisningen udtalte skolekonsulenten, at det var udvalgets opfattelse, dels at denne undervisning, ligesom skolens virksomhed i det hele taget, burde være af kundskabsmeddelende – ikke af forkyndende – art, dels at man måtte opgive dogmet om den ufejlbare bibel og indrette lærebøgerne derefter.

Disse udtalelser vakte betydelig opsigt i kirkelige kredse. Fra et møde på Tommerup højskole udsendte »Kirkeligt Landsforbund« – umiddelbart før det ved samme møde omdannedes til »Kirkeligt Forbund af 1933« – følgende erklæring:

»Det danske Kirkefolk har, eftersom næsten alle danske Børn er døbt i den evangelisk-lutherske Kirke, ifølge Grundlovens Paragraf 3 Ret til at vente, at

Lærebøger til Skolens Religionsundervisning forbliver i Overensstemmelse med Folkekirkens Lære, saaledes som den findes udtrykt i den hellige Skrift og i vor Kirkes Bekendelsesskrifter.

H. Ussing. Formand<sup>9</sup>.

Og i tidsskriftet »Forældre og Børn. Organ for Kristelig Opdragelse i Hjem Skole« fremkom den 30. august under overskriften »Pas paa!« en kraftig advarsel: Hvis man nu vil ændre skolens kristendomsundervisning i overensstemmelse med videnskabens sidste påstande, »da vil den levende Menighed rejse sig til afgjort og ubetinget Modstand.«

Men også fra en helt anden side blev der protesteret. En af dem, der allertidligst og mest energisk tog til orde imod betænkningens synspunkter vedr. religionsundervisningen, var borgmester Ernst Kaper. Og det udvalgsmedlem, som herunder i første række måtte stå for skud, var professor Aage Bentzen.

*Ernst Christian Kaper*<sup>10</sup> blev født i 1874 i København. Det vil være nødvendigt at sige et par ord om faderen, Johannes Kaper, idet dennes evner og interesser i vid udstrækning gik i arv til sønnen. Johannes Kaper huskes først og fremmest som den lærde udgiver af to meget udbredte håndbøger til brug ved tyskundervisningen, dels en ordbog, dels en grammatik. Også sønnen blev videnskabsmand med tysk sprog og kultur som speciale. I 1908 blev han således Dr. phil. på en afhandling om Heinrich von Kleist. – Dernæst bemærkes, at faderen var sønderjyde. En levende interesse for grænsepolitiske spørgsmål kendetegnede også sønnen. – Johannes Kaper var stærkt engageret i frimureriet og opnåede inden for disse kredse en fremtrædende position. Det er næppe tilfældigt, at man hos sønnen finder et stærkt religiøst engagement, og vel at mærke et engagement i en udogmatisk, hverken retnings- eller konfessionsbestemt, religiøsitet. Endelig var faderen en højt estimeret pædagog, sidst ansat som »Overlærer«, dvs. lektor ved Metropolitan-skolen. Og netop med denne side af faderens virksomhed følte Ernst Kaper sig dybt forbunden<sup>11</sup>.

Kaper blev lærer med liv og sjæl. Han underviste, han deltog utrætteligt i organisationsarbejde, og han udgav en række lærebøger og pædagogiske afhandlinger. Også på religionsundervisningens område var han virksom. I 1931 fik han autoriseret 4. udgaven af en »Kort Lærebog«, som i et tidligere oplag bar undertitlen »udogmatisk, enfoldig Fremstilling af den kristne Børnelærdom ud fra Evangelierne og med

Aage Bentzen

Ernst Kaper

Luthers lille Katekismus som Udgangspunkt.« Lærebogen kendetegnes af en udpræget moralistisk kristendomsforståelse, og bogen blev desårsag hurtigt skydeskive for den unge Tidehvervsbevægelses bidende kritik.

Først og fremmest huskes Ernst Kaper dog i sin egenskab af konservativ skolepolitiker. I 1917 forlod han lærergerningen for at overtage posten som Københavns »Skoleborgmester«, dvs. borgmester for Magistratens 1. Afdeling. I denne stilling virkede han lige til sin død i 1940, og han opnåede at få gennemgribende indflydelse på en lang række områder, især til gavn for skolen og lærerstanden – men også på flere andre felter.

Såvidt Kapers livsgerning. – Som menneske er han blevet karakteriseret som »en meget aktiv og noget impulsiv Natur«<sup>12</sup>. Også hans indsats i den sammenhæng, som her skal beskæftige os, bekræfter denne bedømmelse.

*Aage Bentzen*<sup>13</sup> blev født i 1894 i Ordrup. Efter at have taget teologisk embedseksamen i 1919 blev han religionslærer ved Vester Borgerdyskolen. I denne stilling virkede han dog kun i to år og kort tid derefter – i 1923 – knyttet både til KFUMs Seminarium og til Metropoli-



tanskolen; ved disse to institutioner virkede han lige til sin død i 1953 og var tillige i en kortere årrække ansat dels ved Vester Borgerdydskolen, dels ved Blaagaard Seminarium. Selv om undervisningsarbejdet ved seminarier og gymnasier således lagde beslag på en stor del af Bentzens tid, faldt hans egentlige livsgerning ved Københavns Universitet. I 1923 blev han som docent i Gamle Testamente knyttet til det teologiske fakultet, og i 1929 efterfulgte han J. C. Jacobsen som professor i faget.

Bentzens gerning som universitetslærer kendetegnedes af en næsten legendarisk flid. I tiden indtil 1933 havde han udsendt i alt otte bøger<sup>14</sup> og talrige afhandlinger fra hans hånd publiceredes i danske og udenlandske tidsskrifter. Desuden deltog han aktivt i arkæologisk arbejde og fik endvidere med tiden en række ærefulde tillidshverv inden for internationale videnskabelige organisationer.

Lærere vil desuden huske Bentzens navn som medforfatter til en række lærebøger i faget religion<sup>15</sup> og som medredaktør og medforfatter af nogle udbredte opslagsværker: »Haandbog i Kristendoms-kundskab« (1942) og »Illustreret Religionsleksikon« (1949–50).

Af afgørende betydning for samtidens vurdering af Bentzens indsats – positivt eller negativt – var, at han åbent bekendte sig som tilhænger af den såkaldte »Bibelkritik«. Om denne retning inden for nyere bibelforskning vil det være hensigtsmæssigt at meddele nogle kortfattede oplysninger<sup>16</sup>.

I slutningen af forrige århundrede fremsatte den tyske professor Julius Welhausen nogle nye og banebrydende teorier m.h.t. det Gamle Testaments tilblivelseshistorie. På grundlag af litterærkritisk analyse påviste han, hvorledes Mosebøgerne umuligt kan være forfattet i tiden før israeliternes indvandring. Tværtimod står man her over for en sammenfletning af flere kildekrifter, blandt hvilke de ældste er blevet til i kongetiden. Senere end disse er profetismen dukket op, og fra tiden derefter stammer den såkaldte »præstelige Thora-kilde«.

Welhausens argumentation virkede overordentlig stærkt, og en lang række betydelige forskere – deriblandt den fremragende danske videnskabsmand Fr. Buhl – sluttede sig til hans opfattelse. Her i landet vandt et historisk bibelsyn indpas ikke blot gennem Buhl, men også gennem den førnævnte professor J. C. Jacobsen og gennem docent, senere professor i Ny Testamente, Holger Mosbech. Også en mere konservativ teolog som P. Madsen anerkendte i princippet bibelkritikken. – I kir-

kelige kredse vakte disse nye teorier stor opstandelse. Man protesterede voldsomt imod denne relativisering af en guddommelig bog. Man talte om »den forbandede Bibelkritik«, og ved et møde i Bethesda i 1896 udslyngede Vilh. Beck de berømte ord: »Paa Knæ, Professorer, for den hellige Skrift!« Endnu i tiden omkring 1930 var situationen den, at mens de nye forskningsprincipper i det store og hele var anerkendt af videnskabsmændene, var »Bibelkritik« stadig et skældsord i vide kredse.

I dette spørgsmål var Bentzen helt på linje med sine læremestre Buhl og Jacobsen. For de studerende fremtrådte han som den unge, energiske og »moderne« universitetslærer. Et elskværdigt og vindende væsen bidrog til yderligere at befæste hans position.

### *Skolebogsbetænkningen og Bentzens redegørelse*

Lad os nu tage betænkningen nærmere i øjesyn. I kap. II citeres de gældende bestemmelser vedr. folkeskolens undervisning i religion, herunder det såkaldte Sthyr'ske cirkulære af 6. april 1900<sup>17</sup>, som i 1933 endnu havde gyldighed. Af dette cirkulære skal her anføres retningslinjerne for religionsundervisningens formål og grundlag:

»Formaalet for Skolens Religionsundervisning er først og fremmest: i kristelig Aand at udvikle Børnenes religiøse Sans og opdrage den religiøse Følelse til en Livsmagt, der giver det sædelige Liv Kraft. Hovedsagen ved Undervisningen er derfor den personlige Paavirkning, som den Lærer, der selv lever sit Liv paa Kristentroens Grund, kan øve paa Børnenes Hjerte- og Villiesliv. Men til Livets sunde Vækst er Tilegnelse af en sand kristelig Erkendelse nødvendig. Det Kundskabsmaal, der da bør søges naaet, er: sikkert Kendskab til det væsentlige Indhold af den bibelske Historie og de vigtigste Begivenheder af Kirkens Historie samt til den kristelige Børnelærdom efter den evangelisk-lutherske Bekendelse.

I Overensstemmelse saavel med Kristendommens eget Væsen som med Sjælelivets naturlige Udviklingsgang bør Kristendommens Historie være Grundlaget for Undervisningen, men denne Histories Betydning bør lægges Børnene indtrængende paa Hjerte, idet de ledes til en forstaaende og hjertelig Tilegnelse af den kristelige Børnelærdom, som den er indeholdt i Luthers lille Katekismus, og saaledes oplæres til at holde alt, hvad Herren har befalet dem (Math. 28,20).« (Betænkningen s. 10).

Dette cirkulære, dets ordlyd og grundintention, skulle blive et vigtigt punkt i den efterfølgende debat.

Udvalget fremkom derefter med en række bemærkninger til de gældende love og bestemmelser. Om faget religion hedder det, at udvalget

er kommet til den opfattelse, at folkeskolens religionsundervisning *ikke* kan siges at være hjemlet af grundlovens § 3: »Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten.« Faget indtager efter udvalgets opfattelse ingen særstilling; bestemmelserne vedr. denne undervisning fastsættes ved almindelig skolelovgivning ganske ligesom for skolens øvrige fag. – Man erindrer, at Kirkeligt Landsforbund i den oven for citerede udtalelse netop henviste til grundlovens § 3.

Med hensyn til det Sthyr'ske cirkulære anmærkes, at cirkulæret ved at fastsætte den positive religiøse påvirkning som undervisningens hovedformål går langt videre end det er krævet i anordningerne fra 1814. Udvalget vil »meget henstille«, at det Sthyr'ske cirkulære erstattes af et nyt. Denne henstilling begrundes:

»Man maa nemlig anse det for et højst uheldigt Krav til Læreren, at hans Undervisning i Religion skal have Karakter af en Forkyndelse. Dette Krav er for overmaade mange Læreres Vedkommende uigennemførligt, og selv i Tilfælde, hvor det kan gennemføres, kan det komme til at virke modsat sin Hensigt. Efter Grundlovens Indførelse af Trosfrihed maa den direkte religiøse Paavirkning overlades til Hjemmene og Kirken. For Skolen maa Formaålet blive Kunds-kabsmeddelelsen.«

(Betænkningen s. 17).

Betænkningen behandler derpå bestemmelserne vedr. Mellemskolen og Realklassen. M. h. t. religionsundervisningen inden for denne afdeling af skolen gælder, at bestemmelserne i deres grundtendens nøje svarer til det Sthyr'ske cirkulære, jf. følgende udtalelse om undervisningen, at

»... (den) skal dog ikke blot søge sin Styrke og Betydning i, at den er konfessionel, men tillige deri, at den tjener til Udvikling af Barnets religiøse Anlæg, vækker dets Interesse og paavirker dets Hjerte... (Formålet er) i Tilslutning til den lutherske Kirkes Bekendelse at vække, nære og udvikle Barnets Bevidsthed om Gud og derved klare og uddybe dets moralske Sans og give det nye Motiver til at fly det onde og gøre det gode«<sup>18</sup>.

Heroverfor gør udvalget gældende, at formålet også her må være kundskabsmeddelelsen (s. 25). Vedr. gymnasiet bemærkes, at de gældende bestemmelser her alene har fastsat kundskabsmeddelelse – ikke opbyggelse – som formålet (s. 26). Heller ikke vedr. undervisningen i seminarierne meddeler de gældende bestemmelser noget om, at undervisningen skal være »farvet af en bestemt Opfattelse«. Der er udelukkende tale om »et fagligt Arbejde« (s. 35).

Betænkningens kap. III har til overskrift »Kritik af Lærebøger«. Det første underafsnit behandler den videnskabelige baggrund for en revision af lærebøgerne. Bentzen – for her er det utvivlsomt ham, der har ført pennen – sammenfatter indledningsvis de nye krav i dette, at undervisningen i religion må bringes i overensstemmelse med »hvad man historisk-videnskabeligt maa anse for fastslaaet« (s. 37). Han skildrer derpå, hvorledes en historisk-videnskabelig udforskning af Bibelen, især Gamle Testamente, i løbet af de sidste halvt hundrede år har ført frem til »en Række sikrede Resultater« vedr. de bibelske skrifers tilblivelse (sst.). Dette udvikles derpå nærmere. Og Bentzen påviser, hvorledes de således indvundne forskningsresultater også har fået afgørende betydning for den systematiske teologi. Man har f. eks. opgivet at betragte Bibelen »under Ufejlbarhedsdogmets Synspunkt«<sup>19</sup>); man har kort sagt måttet erkende, at de bibelske forfattere ikke er ufejlbare i spørgsmål af naturvidenskabelig og historisk art, f. eks. i spørgsmål om de bibelske skrifers tilblivelse (s. 39).

Også betænkningens udtalelser om »Mirakelberetninger« og disses plads inden for undervisningen gav anledning til diskussion. Betænkningen fastholder, at beretninger om det underfulde må anses for at være uegnede som historiske kilder, idet de forudsætter en subjektiv dom om det mulige. Sådanne fortællinger må altså medtages – ikke af historiske – men af religiøse eller kulturelle grunde (Betænkningen s. 40).

Bentzen udvikler derpå, hvorledes det historiske bibelsyn er slået igennem her i landet og i udlandet – endog hos teologer, der normalt anses for at repræsentere et konservativt standpunkt. Dernæst bringes i det følgende underafsnit en lang række eksempler på, hvilke konsekvenser disse erkendelser må få for lærebøgernes behandling af det bibelske stof.

Et tredje og sidste underafsnit behandler undervisningen i troslære. Herom fastslår udvalget, at det kun kan tage stilling til undervisningsmaterialet, for så vidt som der heri indgår historisk stof. Her må f. eks. udsagnene om Bibelens tilblivelseshistorie bringes i overensstemmelse med en moderne, historisk betragtning.

I betænkningens kapitel IV er endelig aftrykt udvalgets forslag til et nyt cirkulære, der kunne afløse det Sthyr'ske fra år 1900. Den principielle del af forslaget vedr. religionsundervisningen skal her anføres:

»Religionsundervisningens Formaal er at give Eleverne et sikkert og efter deres Alderstrin afpasset Kendskab til det nye Testamente og – som Forudsætning herfor – til Israels Historie og Religion.

Desuden skal der gives Kendskab til Hovedpunkter af Kirkehistorien og til den danske Kirkes Lære, enten med Benyttelse af en autoriseret Lærebog eller bibelske og kirkehistoriske Tekster.«

(Betænkningen s. 101).

Den resterende del af forslaget, som skitserer stoffets tilrettelægning, må her forbigås. Kapitlerne V–VI bringer intet nyt af betydning for vort emne.

Såvidt betænkningens udtalelser om religionsundervisningen i den danske skole. Men inden betænkningen udkom – ja allerede før den var helt færdigbehandlet – indsendte borgmester Kaper en flammende protest rettet netop imod de afsnit, der vedrørte religionsundervisningen.

#### *Kapers modindlæg: »Bibelkritik og Religion«*

Ved skolemødet i august skulle såvel skolekonsulent Kaalund-Jørgensen som borgmester Kaper holde foredrag – den førstnævnte netop om skolebogskommissionens arbejde. I den anledning henvendte Kaper sig personligt i undervisningsministeriet for at få udleveret betænkningen. Da denne imidlertid endnu ikke var helt færdigtrykt, fik han kort tid efter tilsendt de foreliggende ark, herunder afsnittet om religionsundervisningen<sup>20</sup>. Med dette materiale ihænde var Kaper allerede på det omtalte møde i begyndelsen af august i stand til at stå frem og rette en hvas kritik imod betænkningen (jf. note 8). Efter hans opfattelse rummede betænkningen en farlig tendens i retning af en total opløsning af forholdet mellem kirke og skole. En sådan udvikling fremmedes, når man – som det her var tilfældet – havde ladet sig beherske af et for religionsundervisningen fremmed videnskabsbegreb: »Man kan ikke overføre den populære Tro paa Naturvidenskabens haandgribelige Resultater til Aandsvidenskaberne.« Endvidere måtte man holde sig de såkaldte videnskabelige resultaters begrænsede gyldighed klart for øje. Kaper slutter sit indlæg med at fremhæve, at også den sagnagtige digtning rummede store religiøse værdier.

Såvidt Kapers indlæg på august-mødet. I et brev til Bentzen dateret 6/9 1933 (Bentzens arkiv) nævner Kaper, at han derpå henvendte sig til et af kommissionsmedlemmerne og bønfaledt om at få ændret

»den for Landets Lærere misopfattelige Fremstilling hos Dem af Mose og Moselovens Stilling.« Vedkommende synes – rimeligt nok – at have ladet anmodningen gå videre til Bentzen, der ifølge Kaper skal have svaret et temlig kortfattet: »Nej, disse tre Bogstaver«<sup>21</sup>. Da denne mundtlige henvendelse var slået fejl, indsendte Kaper via undervisningsministeriet en forespørgsel til udvalget, om man kunne tænke sig at modtage et indlæg om religion som skolefag. Forespørgslen var indsendt under 17/8. Den 5/9 modtog han det svar, at udvalget var villig til at tage imod et sådant indlæg inden d. 15/9 samt villig til at lade dette blive genstand for drøftelse på det afsluttende møde. Få dage derefter fremsendte Kaper sin redegørelse, som dateredes:

»København, d. 8. September 1933,  
150-Aars-Dagen for Grundtvigs Fødsel«<sup>22</sup>.

Kaper indleder med at slå fast, at det efter hans mening ikke lader sig gøre at regulere skoleundervisningens stof på den måde, som udvalget havde forestillet sig. Den danske skole besad en ganske særegen frihed; dens stof skulle ikke skæres til ovenfra, ved magtbud fra universitetet og skolens styrelse.

Hertil sluttede sig nogle pædagogiske synspunkter: »Børn kræver Mennesker og Handling«, og det ville være urigtigt at tilsløre for ungdommen, at fortidens historie faktisk afgjordes ved magtsammenstød. Endnu mere betænkeligt er det dog, når man, som her er sket, vil støtte sig til videnskabelige resultater, der i virkeligheden er meget usikre og tidsbestemte, og som i hvert tilfælde ikke rummer samme grad af sikkerhed som naturvidenskabens resultater. Professor Bentzens såkaldte »sikrede« resultater er i virkeligheden kun sikrede i kraft af et »Majoriseringsprincip«, som det netop i åndens verden er betænkeligt at bringe i anvendelse (s. 2-5).

Med hensyn til fortolkningen af grundlovens § 3 (jf. ovf.) vil Kaper hævde, at denne paragraf faktisk betyder, at skolen *ikke* står lige så frit over for religionsundervisningen som over for de øvrige fag. Den folkekirkelige ordning forudsætter ganske enkelt, at denne undervisning finder sted. Var det ikke tilfældet, blev hele folkekirkens dåbspraksis problematisk. Religionsundervisningen skal imidlertid hverken være religionsudøvelse eller religionsindøvelse, men »loyal, samfølende Kundskabsmeddelelse« (s. 8). Vil man nu, som af Bentzen foreslået, reducere denne undervisning til blot at være en viden-

skabelig belysning af jødernes historie, da må man gøre sig klart, at en sådan fremgangsmåde over for børn kun er »Aske«, ikke »Kildevæld.« (s. 9).

Redegørelsen koncentrerer sig derpå om Bentzens omtale af Moses. Behandlingen af denne centrale skikkelse er direkte forkert, både fagligt og videnskabeligt. En således tilskåret omtale af Moses er ikke blot »tør og glædesløs« for børnene, men den vidner tillige om en manglende sans for de store »Aandsheroers« nyskabende indsats (s. 14).

Især med hensyn til forholdet mellem Moses og de ti bud er der meget, som taler for den overleverede opfattelses rigtighed. Når Moses her fremstilles som giveren af denne lov, da er dette synspunkt meget vel foreneligt med tanken om, at denne lov kan være blevet til i en digterisk inspireret, »ekstatisk«, skaberakt (s. 20-28). I denne opfattelse mener Kaper sig i overensstemmelse med Fr. Buhls redegørelse i værket »Det israelitiske Folks Historie«, som derpå udførligt citeres (s. 30-37). Kort sagt, de »sikrede« videnskabelige resultater, som Bentzen har villet lægge til grund for nye retningslinier i undervisningen, er kun »individuelle og temporære« og er derfor uegnede til at udgøre et sådant grundlag (s. 37).

Hvorledes forenes da videnskabelige og pædagogiske synspunkter? Det gøres ved, ligesom Morten Pontoppidan i sin bibelhistorie har gjort, at lade Moses's moder fortælle sin lille dreng, hvad man ifølge den jødiske tradition vidste om folkets historie lige fra skabelsen. Ved en sådan fremgangsmåde er dette i lige grad pædagogisk, religiøst og kulturelt uundværlige stof reddet for menneskeheden og det tilmed på et historisk sandt grundlag (s. 38-40). Og Pontoppidans synspunkter kan videreføres ved at behandle Gamle Testamente som forudsætning for Jesus og for kristendommen. Her gælder det om at fastholde, at det ikke er jødernes såkaldt »virkelige« historie, som udgør denne forudsætning, men deres religiøse forhold og den bibel, de kendte. – Også betænkningens omtale af »det mirakuløse« er efter Kapers mening højst utilfredsstillende. Om Jesu person gælder i hvert tilfælde, at undergøringerne ikke kan fjernes fra hans virke »uden det smerteligste Tab i hans overvældende Personligheds Enhedspræg« (s. 47 f). I alle disse spørgsmål gælder, at det vil være det korrekte ikke at ændre og revidere, men evt. tillade, at man anvendte andre former end de hidtidige. Den rigtige fremgangsmåde vil da sejre i det lange løb.

Endelig kommer Kaper ganske kort (s. 52-56) ind på spørgsmålet

om anvendelsen af en lærebog i religion. Kaper erkender, at hans eget forsøg i så henseende måske ligger for højt, men bogen har trods alt vist sig at gøre nytte. I et lille slutningsafsnit hævdes, at udvalgets medlemmer har vist al for stor loyalitet over for kommissoriets ordlyd; man er herved kommet ind i en blindgyde. Det gælder da nu om at tiltræde et tilbagetog.

Såvidt Kaper. Handsken var kastet, og Bentzen tog den op.

#### *Bentzen svarer sin angriber*

Bentzens første svar var bogen »Omkring Bibelhistorien«. Dette skrift er imidlertid ikke direkte vendt imod Kaper – i hvert tilfælde ikke imod ham alene. Bentzen har utvivlsomt haft kendskab til Kapers synspunkter, således som disse var kommet til orde under skolemødet i august og var blevet refereret i pressen. Men har Bentzen tillige kendt Kapers skriftlige protest, inden han sendte bogen »Omkring Bibelhistorien« i trykken? Dette er overvejende sandsynligt. I Bentzens arkiv er Kapers skrift bevaret ikke blot i 2. og 3. korrektur fremsendt henholdsvis d. 8/9 og 12/9, men tillige i maskinskrevet manuskript fremsendt til Bentzen personligt så tidligt som 6/9. Da Bentzens bog udkom i ugen mellem 20. og 27. oktober (jf.ndf.), kan denne – inclusive forordet, som er dateret »September 1933« – allertidligst være gået til rentryk omkring midten af september. Bentzen skulle således have haft mulighed for – f.eks. netop i forordet – at tage stilling til Kapers nu skriftligt foreliggende synspunkter. Hvorfor nævnes Kaper så ikke i bogen? Tavsheden kan have flere årsager. Dels kan den skyldes, at Bentzen endnu håbede at begrænse den optrækkende offentlige debat, som iflg. nævnte forord var ham »meget imod« (s. 8). Dels kan han have undervurderet Kapers indlæg.

Endelig måtte det angreb forekomme langt farligere, som var under opsejling fra kirkelige kredse, f.eks. fra »Kirkeligt Forbund af 1933«. Kaper var en ener – ganske vist en indflydelsesrig ener, men dog en ener. Forbundet var derimod en landsomfattende bevægelse, en kirkelig – og måske med tiden også en politisk – magtfaktor, man måtte regne med. Det er da formentlig først og fremmest disse kirkelige kredse, Bentzen her henvender sig til.

Bogen »Omkring Bibelhistorien« indeholder foruden fortalen seks foredrag udarbejdet i årene 1930-33. Som begrundelse for deres ud-



givelse anføres, at den beklagelige diskussion omkring skolebogsudvalgets endnu ikke offentliggjorte betænkning truede med at skabe en forhåndsindstilling imod betænkningens intentioner. I sandhedens interesse måtte der gøres et forsøg på at ændre denne indstilling, selv om det var tvivlsomt, om det kunne lykkes.

Af bogens indhold skal her kun anføres de mere principielle betragtninger. Den fyldige historiske fremstilling af den israelitiske religions historie, som udgør de fire midterste kapitler, tjener kun til at demonstrere disse princippers anvendelse.

I første kapitel fremlægger forfatteren det bibelkritiske grundsyn, som kendetegner den teologgeneration, han selv tilhører. Negativt tager disse yngre teologer afstand fra en radikal kristendomsfornægtelse. Denne kritik vurderes som ensidig i sin betragtningsmåde. Positivt ønsker man bibelen læst og kendt; og dette mål kan kun nås, dersom man rydder visse anstødsten af vejen. Endvidere påpeges det uheldige i, at menigheden – bl. a. under indflydelse af det 19. århundredes vækkelsesbevægelser – har isoleret sig. Det foregående slægtled har ved sin måde at omtale bibelen lukket den for tidens mennesker. Dette misforhold skyldes, at man afviste den hjælp til fornyelse af bibelstudiet, som bibelkritikken allerede i slutningen af det 19. århundrede havde kunnet tilbyde. Konsekvensen er, dels at ungdommen nu går til fritænkerne for at få besked om bibelen, dels at de kommer ind i en konflikt f. eks. mellem hvad de får at vide i geografitimen og hvad de hører i religionstimen. Det er altså af religiøst-kirkelige grunde nødvendigt, at man får fornyet undervisningsmidlerne i bibelhistorie.

»Det, som det gælder om, er at modtage ordet, saaledes som det er givet os af Gud, i menneskeligt sprog, i menneskelig skikkelse, i ægte menneskelig historisk form. Men jeg ved, at i denne menneskelige historie møder jeg Guds aabenbaring... Saadan som profanhistorikeren skildrer Israels historie, er den hellig historie, læst i kristentroens lys«<sup>23</sup>.

I overensstemmelse med disse tanker drager Bentzen i bogens slutningskapitel til felts imod den gængse kirkelige opfattelse af bibelen som »ufejlbar«. Det er den ikke, alene af den grund, at den er skrevet af mennesker. Fastholdes den gængse opfattelse, hindrer man mennesker i at se bibelens egentlige storhed. Og det er ikke gjort med en »frontforkortning«, ved at opgive enkelte uholdbare skanser f. eks. de mere tidsbestemte dele af bibelen. »De højeste tanker er ofte udtrykt i de mest tidsbundne afsnit« (s. 100).

Endelig noteres, at behandlingen af Moses ikke på afgørende måde afviger fra Kapers. Bentzen går ind for den tanke, at Moses som den store, religiøse personlighed har sammenstillet f. eks. de ti bud, tildels på grundlag af, hvad der forelå af love hos Israels nabofolk.

Bentzens standpunkt var i bogen »Omkring Bibelhistorien« kommet klart til udtryk. Men begivenhederne førte med sig, at det blev nødvendigt for ham yderligere at præcisere sin opfattelse.

Der skete nu det ganske ejendommelige, at både Bentzens just omtalte bog og Kapers indlæg imod udvalgsbetænkningen omtrent på samme tid gik i trykken, og de udkom næsten nøjagtig samtidigt. Kaper kom først, idet hans indlæg under titlen »*Bibelkritik og Religion*« udkom i ugen 13-20/10, og Bentzens bog udkom i ugen derefter, mellem d. 20. og 27. oktober <sup>24</sup>. Det lykkedes altså ikke Bentzen med sin bog at bremse en offentlig debats videre udvikling.

Kaper oplyser i sit forord, at han i begyndelsen af oktober fik at vide, at udgivelsen af betænkningen nu var blevet udsat til et tidspunkt efter gymnasielærernes årsmøde i midten af måneden. I denne situation besluttede Kaper da at udgive sit skrift, »før det gulnes«. Fortællingen er dateret 8/10 1933.

I dagene 16-17/10 afholdtes da det planlagte årsmøde. Her var Kaper indbudt til at indlede en forhandling over emnet »Autoritær Revision af Skolebøger«. Kapers indlæg fremsattes som 15 teser om religionsundervisningen <sup>25</sup>. Her fremhævedes, at det for skolefredens skyld ikke går an at regulere denne undervisning autoritært. Og med udtryk, som bringer bogen »Bibelkritik og Religion« i erindring, fremhævede Kaper nødvendigheden af »en samfølende Kundskabs-Meddelelse paa Folkekirkens Grund og (af) at sky ubarnlig Andagt.« Stoffet selv ville, når det blev fremlagt »respektfuldt«, virke med sin egen kraft. Kirken handler derfor forkert, hvis den lægger sig fast på nødvendigheden af en sindelagspåvirkning.

I snæver sammenhæng med en polemik imod en overvurdering af videnskabsmændenes resultater slår Kaper endelig et slag for skolens frihed:

»Temporært og individuelt bestemte Videnskabsmænd kan ikke gøre Krav paa at give Skolen Rettesnor for dens Undervisning... Vi vil ikke have Universitetets Tilsyn tilbage. Det, der her er sket, viser i Virkeligheden, at man piller den første Sten bort fra Lærernes Frihed til at ordne Forholdene paa det pædagogiske Omraade.«

Som det vil ses, er tyngdepunktet her i forhold til bogen forskubbet til fordel for synspunktet: skolens frihed. Man skal dog ikke lægge for meget i denne glidning; den var en naturlig følge af emnets formulering.

Bentzen var til stede ved mødet, men tog ikke til orde. Til gengæld stillede han i udsigt, at han ville imødegå Kaper skriftligt. Dette løfte indfrie han, idet han i løbet af ugen 10-17/11 udsendte et lille skrift under den Lessing'ske titel »*Anti-Kaper. Et fredsvenligt svar*«. <sup>26</sup> Forordet er dateret 1/11-1933. Her understreges det fejlagtige i, at Kaper har fremstillet ham som et rent unikum af radikalisme, der står i modsætning til andre forskere. Det, han har skrevet, er netop udtryk for en udbredt videnskabelig opfattelse, som er mindst 50 år gammel. Bentzen forsøger dernæst at berolige de »kirkeligt bekymrede« ved at erklære, at betænkningen faktisk står helt på lovens grund. Der er ikke tale om et forsøg på at skabe en ny religionsundervisning, som ikke kan kirkeligt godkendes. Der er således ingen basis for at »lave stemning« imod betænkningen. Men fast står det, at der i religionstimerne skal undervises, ikke forkyndes. Det, man vil til livs, er en følelsesmæssig påvirkning i det Sthyr'ske cirkulæres ånd. Skolestuen er ikke kirke, katederet er ikke prædikestol. Respekterer man ikke dette, da vaccinerer man blot de unge imod kristendommen.

Selve pjecen vender sig først imod de kraftigt insinuerende angreb i Kapers bog. Holdt det virkelig stik, at Bentzens redegørelse i betænkningen var videnskabeligt undervægtig, da var han dels uduelig som professor, og dels havde han ført sine kolleger i udvalget bag lyset. Og det var en fornærmelse ikke blot mod ham, men også mod de øvrige udvalgsmedlemmer.

Bentzen mener i øvrigt, at det i vid udstrækning drejer sig om en imaginær modsætning mellem ham og Kaper; der er snarere tale om uenighed på nogle underordnede punkter, som med urette er blevet blæst op til noget stort. Yderligere har Kaper bygget sit indlæg på et utilstrækkeligt materiale. Havde han kendt hele betænkningen – også udvalgets forslag til nyt cirkulære – havde Kaper sikkert vurderet betænkningen mere positivt.

Og nu til kritikens enkeltpunkter. Der er, hævder Bentzen, ingen lunde tale om et indgreb i skolens hævdvundne frihed. Undervisningsminister Borgbjerg har selv utvetydigt udtalt sig imod enhver form for ensretning. – M. h. t. forholdet mellem grundloven og skolens re-

ligionsundervisning indrømmer Bentzen, at det havde været ham »en pinlig skuffelse« (s. 9), da udvalget af juridiske specialister fik at vide, at den berømte § 3 ikke kunne bringes i anvendelse i denne forbindelse. Man må da gøre sig klart, at religionsundervisningens konfessionelle karakter kun er begrundet i den almindelige lovgivning på området, men det er den til gengæld også.

Bentzen udtrykker derpå glæde over at være enig med Kaper i det synspunkt, at den omdebatterede undervisning ikke skal have karakter af forkyndelse men af kundskabsmeddelelse. Dette er så meget desto mere bemærkelsesværdigt, som Kaper på mødet i august fik bifald netop fra dem, der ønskede forkyndelsessynspunktet fastholdt.

Pjecen drøfter derpå det i betænkningen foreslåede stofs pædagogiske værdi. Bentzen vil – også ud fra egen pædagogisk erfaring – hævde, at der her ikke er tale om »Aske«. – Desuden er det en misforståelse, at betænkningens fædre vil fjerne enhver omtale af »det mirakuløse« fra religionsundervisningen. Det pågældende sted i betænkningen siges det dog udtrykkeligt, at disse beretninger må bevares af kirkelige og kulturelle grunde (jf. ovf. s. 104). Også det sagnagtige stof vil man bevare, dog således at man forlader en nu forældet fremstillingsmåde. M. h. t. behandlingen af Moses mente Kaper at kunne støtte sig til Fr. Buhl. Det påvises, at dette er en misforståelse; Kaper havde endvidere forbigået de passager, som stred imod hans opfattelse. – M. h. t. de ti bud, så afhænger deres betydning ikke af, hvorvidt de er forfattet af Moses eller ej, et synspunkt Kaper et sted selv var gået ind for.

Konklusionen bliver da, at modsætningsforholdet mellem dem (Bentzen og Kaper) ikke er så stort, at det er en krig værd. Man er tværtimod enige på så mange hovedpunkter, at det skulle være muligt at forliges. Enigheden kommer endnu tydeligere frem, når man tager Kapers positive forslag i betragtning (Morten Pontoppidan etc.). Udvalgets forslag til læseplan svarer ganske nøje til Morten Pontoppidans og Kapers princip. Bentzen kan da ikke se rettere, end at Kaper er betænkningens forbundsfælle imod sin vilje. Er det rigtigt, da er det tåbeligt at spille kræfterne på fortsat strid. Et sagligt samarbejde skulle være muligt.

*Kapers andet skriftlige indlæg: »Kristendom, Skole og Kirke«*

Den meget omtalte betænkning udkom d. 8/12 1933<sup>27</sup>. Men allerede før dette tidspunkt havde Kaper udarbejdet et modskrift imod »Anti-Kaper«. Betænkningens udgivelse gav ham ikke anledning til at foretage andre rettelser i manuskriptet end nogle bemærkninger i noteform<sup>28</sup>. Hans andet stridsskrift imod Bentzen, bogen »Kristendom, Skole og Kirke«, kunne derfor udkomme så tidligt som 10/1 1934<sup>29</sup>. Samme dag havde Bentzen og Kaper forøvrigt lejlighed til at diskutere deres mellemværende ved et møde i Det pædagogiske Selskab<sup>30</sup>.

Kapers nyeste skrift er – i hvert tilfælde til at begynde med – bemærkelsesværdig afdæmpet i tonen. Det er karakteristisk for dette indlæg, at det indledes med en udførlig og temmelig tør redegørelse for »Læseplaner for Religionsundervisningen« (s. 7-12) og for »Den nye Tilsynslov« (s. 12-16). Først i tredje kapitel, der overskrives »Revision af Landets Skolebøger« (s. 16-19), slår den ulmende glød atter ud i lys lue. I dette afsnits slutpassage hedder det om Bentzen, at han, idet han er »gledet med Strømmen«, ikke har forstået, at religion er liv, ikke lærdom, at han fremdeles har korrigeret religionsundervisningen med manglende sans for religionen selv, og endelig at han ved at have overvurderet de såkaldte videnskabelige resultater, har begået »skæbnesvangre Fejltrin«.

I fjerde kapitel indledes derpå den egentlige modgæelse af Bentzens synspunkter. Kaper vender sig først mod Bentzens form og kommer derpå ind på emnet: religionsundervisningens lovmæssige grundlag. Det fastholdes, at grundlovens omdiskuterede § 3 har relevans i denne sag, og at udvalgsmedlemmerne har været for svage over for juristernes til alle tider skiftende fortolkninger. Kaper fremdrager derpå igen frihedstanken. Hverken menigheden, skolen eller befolkningen er tjent med at blive hovmestereret af professorernes stuelærdom. I denne opfattelse mener Kaper at kunne støtte sig både til Vilhelm Beck og til Grundtvig. Bibelkritikken hører hjemme på universitetet, ikke i skolen.

I det følgende afsnit (s. 33-38) tages atter det gamle stridsspørgsmål om Moses op til overvejelse. Hovedsynspunktet fra tidligere fastholdes, men Kaper er nu villig til at kalde det et åbent spørgsmål, hvorvidt Moseloven (herunder de ti bud) er skabt af Moses eller ej.

Ligeledes fastholdes, at hans eget standpunkt er mere i overensstem-

Dette vers, som alluderer til striden mellem Bentzen og Kaper, forekommer i et »Ærbødigst«-digt skrevet i anledning af Kapers 60-års-dag den 14. juni 1934. Tegningen er af Jensenius. Gengivelse efter Thorsen: Kaper, s. 215.

melse med Fr. Buhls, end Bentzens er det. I et afsluttende kapitel (s. 39-47) overskrevet »Aandsvidenskabens Vilkaar« knyttes en forbindelse mellem den aktuelle strid og nogle mere generelle betragtninger. Tiden er efter Kapers mening inde til at foretage en renfærdig sondring mellem universitetets, skolens og kirkens arbejdsområder. Derefter bør disse institutioner kunne finde hinanden i et frit samarbejde.

Kaper håber med denne redegørelse at kunne afværge, at skole og kirke geråder i strid. Tværtimod håber han på et nyt møde under de ændrede forhold, tiden har ført med sig.

Så vidt vides, svarede Bentzen ikke skriftligt på dette indlæg. En enkelt korrigerende bemærkning til Kapers bog offentliggjorde Bentzen via J. C. Jacobsens skrift »Gammeltestamentlig Kritik...« etc., fodnoten side 6. Men bortset fra mødet d. 10/1 1934 indlod de sig vist nok ikke senere i direkte meningsudveksling<sup>31</sup>. Et års tid senere bevægede Kaper sig atter ind på det omstridte område, idet han udgav bøgerne »Læs igen i det gamle Testament« I-II (1935)<sup>32</sup>. I forordet til det første hefte fastslås, at den yderliggående bibelkritik ikke blot i vide kredse har nedbrudt respekten for det gamle testamente, men den har også forsøgt at få sine synspunkter ind i skolen. I forordet til andet hefte oplyses, at disse hefter blev planlagt under striden omkring skolebogsbetænkningen. Når der i dette hefte findes en efterklang

af denne polemik, skyldes det, at det delvis blev skrevet »før Situationens Udvikling i Forsommeren 1935«. Nu er faren for en udelukkelse eller mistolkning af det førprofetiske stof afværget indtil videre.

At gå nærmere ind på den her omtalte udvikling i 1935 ville sprænge rammerne for nærværende redegørelse. Men visse hovedlinier skal antydes for at afrunde billedet.

### »Det trækker op«

Ved nytårstid 1933/34 var debatten mellem Bentzen og Kaper i det væsentlige afsluttet. Diskussionen – f.eks. i dagbladskronikker – førtes videre mellem betænkningstilhængere- og modstandere af alle afskygninger<sup>33</sup>. Men selve opgøret mellem Bentzen og Kaper gled hurtigt i baggrunden. Årsagen var, at en meget mere omfattende strid nu dukkede frem som en truende sky over horisonten.

Modsætningsforholdet mellem Bentzen og Kaper lå væsentligt på tre felter: 1) det videnskabelige (Moses etc.), 2) det pædagogiske (»Aske-Kildevæld«), 3) det juridiske (grundlovens § 3). Om ønskeligheden af at etablere en religionsundervisning, som kunne blive til støtte for kristendom og folkekirke og om religionsundervisningens kundskabsmeddelende karakter var de i princippet enige. Men det var netop på disse to punkter, at »kirkefolkets« modstand imod betænkningen satte ind. Man krævede fra denne side dels en ganske anderledes klar og utvetydig tilkendegivelse af religionsundervisningens bekendelsesmæssige *grundlag*, dels ønskede man ingen ændring i de gældende bestemmelser vedr. denne undervisnings *formål* (Det Sthyr'ske cirkulære). Derfor polemiserer man ivrigt imod Bentzen, og derfor kan man ikke i et og alt betragte Kaper som forbundsfælle<sup>34</sup>.

Tonen var anslået allerede med »Kirkeligt Landsforbunds« udtalelse fra september. Og linien fortsattes i den programudtalelse, som udsendtes af »Kirkeligt Forbund af 1933« i begyndelsen af oktober 1933. Her understreges kirkens forpligtelse til at tjene folket med evangeliet, hvorefter følger, at de barnedøbte må opdrages i den tro, hvorpå de er døbt. Og det fastholdes, at kirkelige synspunkter må blive afgørende i kirkelige spørgsmål. Samtidig meddeles, at forbundet nu ud over landet vil rejse en bevægelse »for Kirkens og Skolens Bevarelse paa Troens Grund«<sup>35</sup>.

Men også m. h. t. religionsundervisningens formål burde det overleverede, kirkelige, synspunkt være det afgørende. I folketinget fremhævede folketingsmand Julin det hårrejsende i, at de døbte børn ikke måtte modtage religiøs påvirkning i skolerne<sup>36</sup>. Og navnlig Religionslærerforeningen under ledelse af Johs. Loft gjorde dette til et hovedpunkt. Loft fastslår, at ingen menneskelig magt kan hindre religionsundervisningen i at være »opbyggende«. Dens indhold er jo »det Ord, som skaber, hvad det nævner«. Lærerne må være i deres fulde ret, når de »efter Evne uddeler Guds Ord indenfor Skolens Vægge«<sup>37</sup>.

I foreningens medlemsblad aftrykkes en udtalelse fra »Kirkeligt Forbund af 1933«, som man helt kan tilslutte sig. Denne udtalelse var fra januar 1934. I februar foretog foreningen en officiel henvendelse til undervisningsministeriet, hvor man bl. a. gjorde gældende, at religionsundervisningen mister sin mening, »hvis den ikke... aabent anerkendes som en Forkyndelse af og Vejledning til Kristentro og Kristenliv.« (sst. s. 134). –

Og i løbet af 1934 accelererede »kirkefolkets« modstand imod betænkningen. Man udsendte skrifter og artikler med militante eller truende titler<sup>38</sup>, man manede til kirke- og skolekamp, og man ventilerede muligheden af kirkelig »dåbsstrejke« og af at oprette evangelisk-lutherske bekendelsesskoler. Og kampråbet gjaldt langt ind i 1935. I et tilbageblik på året 1934, offentliggjort i januar 1935, slås det fast, at det forgangne år har været kendetegnet ved, at den åndernes kamp for eller imod Kristus, som i årevis har stået på herhjemme, i 1934 »paa særlig Maade fik Folkeskolen som Valplads«. Og i maj hedder det i samme tidsskrift:

»Modstanden er Troens rette Element. Idyllens Tid er forbi. Vi nærmer os nu Situationen fra den første Menigheds Tid, da Modstanderne fnøs mod Herren og hans Salvede«<sup>39</sup>.

Resultatet af denne kirkelige protest<sup>40</sup> blev, at skolebogsbetænkningen blev oversendt til »Det kirkelige Udvalg« til udtalelse. Dette vedtog i juni 1935 med stor majoritet en udtalelse, der utvetydigt gav den kirkelige protestbevægelse ret både m. h. t. forkyndelsessynspunktet og m. h. t. religionsundervisningens konfessionelle karakter. I en udtalelse fra efteråret 1935 tog statsministeren officielt dette til efterretning. Og i folkeskoleloven af 1937 har denne udvikling sat sit spor



i den berømte § 1 stk. 3, hvor der kom til at stå, at kristendomsundervisningen skal være i overensstemmelse med folkekirkens evangelisk-lutherske lære.

### *Afslutning*

Tiden er nu inde til at forsøge at trække nogle hovedlinier op m. h. t. denne strids betydning og perspektiver. – Det er for det første klart, at debatten mellem Bentzen og Kaper har bidraget til, at kirkelige kredses uro og bekymring over udviklingen på skolens område blev holdt ved lige i tiden mellem tilsynslovens vedtagelse i maj 1933 og skolebogsbetænkningens offentliggørelse i december s.å. Kirkeligt Landsforbunds udtalelse fra september (jf. ovf. s. 98 f) var jo netop foranlediget af skolebogsbetænkningens foreløbige fremlæggelse på skolemødet i august og Kapers energiske protest ved samme lejlighed. Men hermed er endnu ikke det væsentligste sagt. Striden mellem Bentzen og Kaper har nemlig for det andet også bidraget betydeligt til at gøre debatten om religionsundervisningen til et anliggende, der kom offentligheden ved. Hertil har selvsagt kombattanternes offentlige position samt den energi og oplagthed, hvormed de gennemførte striden, gjort sit. Men det er næppe hele forklaringen.

Man må tillige være opmærksom på, at både Bentzen og Kaper – i kraft af deres virksomhed – har været i stand til at engagere sig og gøre deres synspunkter gældende både kirkeligt, videnskabeligt og pædagogisk. På denne baggrund blev deres mellemværende løftet ud af og op over en snæver, intern kirkelig frontstilling. Og hermed var der skabt en væsentlig – hidtil upåagtet – forudsætning for, at debatten om religionsundervisningen kunne blive *et politisk spørgsmål*. Hvad det da også hurtigt blev. Eksempelvis kan henvises til, hvorledes det konservative blad Dagens Nyheder benyttede Kapers 60-års dag d. 14/6-1934 til at skrive følgende:

»... naar hele det ubeskrivelige Fænomen, der hedder Skolebogskommissionens Betænkning, nu dasker sine Ophavsmænd om Benene mere klam og slatten end en vaad Hund, saa skyldes det Dr. Kapers Indgriben. Angrebet blev sat saa sikkert og rettidigt ind, at Befolkningens Opmærksomhed blev vakt, og Medlemmerne af den Falanks, Hr. Borgbjerg stoltserede op med, begyndte at liste væk et for et.«

Og på den anden side må tillige erindres om, hvorledes Stauning i efteråret 1935, i en valgsituation, klart erkendte spørgsmålets politiske betydning og tog konsekvensen heraf (jf. ovf. s. 116).

Men hvilke synspunkter kan da siges at have sejret i denne konflikt? Bentzens indsats i arbejdet med en eventuel revision af skolebøgerne i faget religion var dybt forankret i en overbevisning om bibelkritikkens videnskabelige ret og nødvendighed. Det bibelkritiske standpunkt havde, som nævnt, været almindeligt akcepteret blandt folk af faget i mere end 30 år. Det var da ingenlunde en forhastet bestræbelse at prøve på at lade disse synspunkter få konsekvenser for udarbejdelsen også af religionslærerbøgerne. Det ironiske – for ikke at sige det tragiske – i situationen er imidlertid dette, at netop i det øjeblik, hvor Bentzen går i gang med dette påkrævede arbejde, er bibelkritikkens dage talte. Af to grunde. Med afslutningen af professor Johannes Pedersens monumentale værk »Israel« og udgivelsen af bindene III og IV i 1934 havde den gammeltestamentlige forskning bevæget sig ind i en helt ny fase. Mangt og meget af det, som bibelkritikken havde ment at kunne fastslå som sikrede videnskabelige resultater, måtte nu tages op til revision. At Kaper på denne måde fik ret i sin skepsis over for bibelkritikken, var han selv helt klar over. Med glad forbavselse konstaterede han:

»For mig ganske uventet har Bladet nu vendt sig; thi i Løbet af det sidst ledne Aar har Professor Dr. Johs. Pedersen med sin Bog »Israel« redet store Parter af den traditionelle Bibelforsknings sikrede Resultater grundigt over Ende.« (Berl. Tid. 22/3 1935).

Men ikke blot inden for den gammeltestamentlige sektor var situationen i løbet af 1930-33 blevet en anden. Det gjaldt også teologien som sådan i sin helhed. Netop i disse år indledes et dybtgående opgør med den liberale teologi, der udgjorde fundamentet for bibelkritikkens videnskabelige indsats. Her i landet er dette nybrud i første række repræsenteret af Tidehvervsbevægelsen. Det er ikke tilfældigt, at det netop er denne bevægelses vel nok betydeligste pennefører, K. Olesen-Larsen, der om betænkningen siger følgende:

»Det er Liberalismen, der nu under Navn af historisk Videnskab drager ind i vore Skoler. Det er værd at lægge Mærke til, at det sker netop nu, da ingen længere tror paa den. Dens Tid er forbi.« (Tidehverv, 1934, s. 60).

Hvad kom der da – set i et videre perspektiv – ud af disse års strid om religionsundervisningen? Sammenfatter vi i dette afsluttende vue ikke alene striden Bentzen-Kaper, men tillige den efterfølgende kirke- og skolestrid, kan det siges, at begge parter, både »Kirkefolket« og dets modstandere, vandt og tabte. Tilsynsloven af 1933 blev ikke ændret; på dette punkt havde kirkefolkets modstandere ubetinget fået deres synspunkt ført igennem. Med hensyn til spørgsmålet om religionsundervisningens konfessionelle karakter og med hensyn til forkyn- delsessynspunktet blev resultatet det stik modsatte. I kirkelige kredse følte man derfor, at en krise i disse år var blevet overvundet. Man havde i kraft af en energisk indsats sejret på et afgørende punkt i kampen om folkets sjæl. Men de for religionsundervisningen så afgø- rende problemer, der var blevet rejst under striden mellem Bentzen og Kaper – f.eks. problemet om forholdet mellem historisk-teologisk videnskabelighed og undervisning af børn – dem overlod man det til eftertiden at løse. Hvis man altså havde sans for, at de skulle løses.

## Kilder og litteratur

### KILDER

#### *Utrykte*

Af Aage Bentzens arkiv, Rigsarkivet:

Breve 1921–44 (1 pakke).

Udvalget af 1930 vedr. revision af skolebøger (1 pakke).

#### *Trykte*

Aage Bentzen: Omkring Bibelhistorien (1933).

Anti-Kaper (1933).

Skolebogsbetænkningen og Religionsundervisningen, trykt i Gads danske Magasin 1934, s. 94–110.

Det gamle Testamente og Den nye Pagt, trykt i Bibelsyn, red. af Chr. Baun m. fl. (1951), s. 192–209.

(De i note 14 nævnte værker og lærebøgerne nævnt i note 15 anføres ikke her, da de ikke er gjort til genstand for undersøgelse).

Berlingske Tidende, januar og juni 1934 + marts 1935.

Betænkning vedrørende Revision af Skolebøger afgiven af det af Undervisningsministeriet under 8. August 1930 nedsatte Udvalg (1933). [Forkortet: Betænkningen].

Dagens Nyheder, januar og juni 1934.

Dansk Boghandlertidende 1933–35.

Det nye Aar. Indre Missions Almanak 1933–34.

Folkeskolen august 1933 – maj 1934.

Forældre og Børn. Organ for Kristelig Opdragelse i Hjem og Skole 1933–34.

Gymnasieskolen, august 1933 – januar 1934.

J. C. Jacobsen: Gammeltestamentlig Kritik i Religionsundervisningen (1934).

F. C. Kaalund-Jørgensen: Den meget omtalte Betænkning, trykt i Tilskueren, 1934, I, s. 153–166.

Ernst Kaper: Selybiografi i Universitetets Festskrift, november 1908, s. 44–46.

Kort Lærebog . . . (4. udg., 1931).

Bibelkritik og Religion (1933).

Kristendom, Skole og Kirke (1934).

Kirken og Skolen paa Skillevejen, trykt i Gads danske Magasin 1934, s. 85–93.

Læs igen i Det gamle Testamente I–II (1935).

Kirkelig Samling, se ndf. under Vor Kirke.

Kristligt Dagblad, august 1933 – januar 1934.

Meddelelser fra og om Religionslærerforeningen, 1933–34.

Kr. Lovmand-Mikkelsen: Det trækker op (1934).

Sv. Norrild: Skolebogsbetænkningen og Religionsundervisningen (1934).

Præsteforeningens Blad, 1933–35.  
Rigsdagstidende. Forhandlinger i Folketinget. [Forkortet: Folketinget].  
82.de ordentlige Samling, 1929–30, I (1929).  
86.de ordentlige Samling, 1933–34, I–II (1933–34).  
Social-Demokraten, august 1930.  
Tidehverv, 1933–34.  
A. Westergaard-Jacobsen: Til Kamp for Kirke og Skole (1934).  
Vor Kirke (fra 1935 = Kirkelig Samling), 1934–35.  
Vor Ungdom, 1933–34.

#### ANFØRT LITTERATUR

Samuel Aagaard: Folkekirke og folkeskole – i forhold til hinanden, trykt i Kristendomsundervisningen, udg. af Fællesudvalget for Kristendomsundervisningen, red. af E. Gjelstrup (1962), s. 47–60.  
Erik Elten: Strid om folkeskole, kirke og religion, trykt i Dansk Pædagogisk Tidsskrift, 1965, s. 65–76.  
Johs. Fog-Petersen: Kirkeligt Forbund og Kampen om Kristendomsundervisningen, trykt i Kristi Kirke – Folkekirke, udg. af Kirkeligt Forbund af 1933, ved P. L. Jensen (1943).  
Poul Hartling: Nogle linier i skolelovgivningen og den parlamentariske debat om skolen 1814–1964, trykt i Af landsbyskolens saga, udg. af Danmarks Lærerforening (1964), s. 74–81.  
Hj. Holmquist og J. Nørregaard: Kirkehistorie III (1951).  
Johs. Høgsted Jensen: Socialdemokratiets Stilling til Folkeskolens Religionsundervisning i Mellemkrigstiden (duplikeret), Institut for Dansk Skolehistorie, januar 1967.  
Hans Kyrre og H. P. Langkilde: Byens Skole (1926).  
P. G. Lindhardt: Kirken igår og idag (1955).  
Tiden 1849–1901, Den Danske Kirkes Historie [Forkortes: DDKH] VII (1958).  
Tiden 1901–1965, DDKH VIII (1966).  
Olof Linton: Moderna bibelproblem, trykt i En bok om bibeln, av Ragnar Bring m. fl. (Lund 1947) s. 22–50.  
Aage Nørfelt: Børnenes Bibelhistorie, Lærerens Bog (1964).  
Carl August Schröder: Die Schulbuchverbesserung durch internationale geistige Zusammenarbeit. Geschichte, Arbeitsformen, Rechtsprobleme (Bonn 1961), Disp.  
N. H. Søe: Dansk teologi siden 1900 (1965).  
Sigurd Thorsen: Ernst Kaper. Efterladte Memoireblade. Liv og Virke (1944).  
W. Westergaard-Madsen: Af Aarets Kirkehistorie, trykt i Dansk Kirkeliv medens Tiderne skifter, red. af Johs. Nordentoft (1934).

## Noter

1. Striden Bentzen-Kaper er fyldigst skildret af *W. Westergaard-Madsen* i oversigtsartiklen »Af Aarets [dvs. 1934s] Kirkehistorie«, trykt i *Dansk Kirkeliv medens Tiderne skifter*, red. af Johs. Nordentoft (1934), s. 119 ff. – *Sigurd Thorsen*: Ernst Kaper (1944) omtaler striden på siderne 203–207; men iflg. hele bogens anlæg som memoire-værk skildres striden fornemmelig ved hjælp af fyldige citater af Kapers bøger, henholdsvis »Bibelkritik og Religion« og »Læs igen...« – *P. G. Lindhardt* omtaler striden med 1<sup>1/2</sup> linie i DDKH VIII, s. 197.  
Skolebogsbetænkningens behandling af religionsundervisningen og den deraf affødte konflikt er derimod strejft af flere. Eksempelvis kan nævnes *Johs. Fog-Petersen*: Kirkeligt Forbund og Kampen om Kristendomsundervisningen, trykt i *Kristi Kirke – Folkekirke*, udg. af Kirkeligt Forbund af 1933 ved P. L. Jensen (1943), s. 16–19; *P. G. Lindhardt* i *Kirken igår og i dag* (1958), s. 161 og DDKH VIII (1966), s. 196–199; *Sam. Aagaard*: Folkekirke og folkeskole – i forhold til hinanden, trykt i *Kristendomsundervisningen*, udg. af Fællesudvalget for Kristendomsundervisningen red. af E. Gjelstrup (1962), især s. 50–54; *Aa. Nørfelt*: Børnenes Bibelhistorie, Lærerenes Bog (1964), s. 11; *Erik Elten*: Strid om folkeskole, kirke og religion, trykt i *Dansk pædagogisk Tidsskrift* 1965, s. 66 f.
2. Jf. oversigten hos S. Stegger-Nielsen: *Skolens Tilsyn*, trykt i *Vor Ungdom*, 1933–34, s. 49 ff.
3. Officielt bekendtgjort gennem Ritzaus Bureau d. 12/8 1930, se *Social-Demokraten* 13/8 1930.
4. Betænkningen s. 3.
5. Folketinget, 1929–30, I (1929), sp. 715–717 (10/10 1929).
6. Også efter anden verdenskrig igangsattes lignende bestræbelser, denne gang under organisationer som Europarådet og UNESCO. – Om disse bestræbelsers historie, se C. A. Schröder: *Die Schulbuchverbesserung durch internationale geistige Zusammenarbeit* (Bonn 1961). – Kaalund-Jørgensen fremhæver stærkt denne internationale baggrund for skolebogsbetænkningens tilblivelse (Den meget omtalte Betænkning, Tilskueren, 1934, I, s. 157). Ejendommeligt nok omtales Bomholts indsats ikke.
7. Undervisningsminister Borgbjergs udtalelse i tilslutning til udvalgets formand, skolekonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen (*Social-Demokraten* 13/8 1930).
8. Refereret og citeret efter *Kr. Dagblad*, 9/8 1933. Se endv. referatet i *Gymnasieskolen*, 1933, s. 234–235.
9. *Kr. Dagblad*, 11/9 1933.
10. Om Ernst Kaper, se selvbiografien i *Univ. Festskr.*, Nov. 1908, s. 44–46;

- Kyrre & Langkilde: Byens Skole (1926), NB registret; Dansk Biografisk Leksikon, bd. XII; Kraks Blaa Bog, 1940; S. Thorsen: Ernst Kaper. Efterladte Memoireblade. Liv og Virke (1944).
11. Et sted skriver han: »Jovist er jeg Lærer, min Fader var Lærer i Byen, min Bedstefader Lærer paa Landet; der har været mange kloge og dygtige »Degne« i min fædrene og mødrene Slægt...« (Kristendom, Skole og Kirke [1934], s. 28–29). En næsten enslydende formulering findes i selvbiografien fra 1908. Sml. endv. »Lysten til Lærergerningen... laa mig i Blodet« (Thorsen: Kaper, s. 56).
  12. Salmonsens Konversationsleksikon XIII, s. 527.
  13. Om Aage Bentzen, se Kirkelig Haandbog, red. af P. Nedergaard, 1951, s. 292; Kraks Blaa Bog, 1953; Dansk Biografisk Leksikon, bd. XXVII; N. H. Søre: Dansk teologi siden 1900 (1965), s. 133; P. G. Lindhardt i DDKH VIII (1966), NB registret.
  14. Den israelitiske Sabbats Oprindelse (Konkurrencearbejde i forb. m. docenturet) (1923); Jahves Gæst. Studier i israelitisk Salmedigtning (1926); Die Josianische Reform und ihre Voraussetzungen (1926); Jahves Tjener (1928); Det gamle Testamente. Tre Foredrag (1929); Israels Historie (1930); Studier over det zadokidiske Præsteskabs Historie (Univ. Festskr., Nov. 1931); Forelæsninger over Indledning til de gammeltestamentlige Salmer (1932).
  15. Sammen med Th. Glahn og K. Frigast-Hansen: Israels Folk (1931, 3. opl., 1941); Fortællinger fra Bibelen udgivet for Folkeskolen (1932, 2. opl., 1941); Kirkehistorie til Skolebrug (1942).
  16. Om bibelkritikken, se Bentzen i Illustreret Religionsleksikon I, s. 201–202; Olof Linton: Moderna bibelproblem, trykt i En bok om bibeln, av Ragnar Bring m. fl. (Lund 1947), s. 22 ff; Holmquist & Nørregaard: Kirkehistorie III (1951), s. 171 ff; Lindhardt: DDKH VII (1958), s. 336 ff; N. H. Søre: Dansk teologi siden 1900 (1965), s. 56 f.
  17. Således kaldet efter biskop, dr. theol. H. V. Sthyr, kultusminister i 1897–1900.
  18. Anordning af 26/5 1904 og ministeriel bekendtgørelse af 1/7 1904, cit. Betænkningen, s. 21.
  19. Hentydning til den romersk-katolske kirkes dogme om pavens ufejlbarhed vedtaget på Vatikanerkonciliet i 1870.
  20. Kapers oplysninger i forordet til »Bibelkritik og Religion« (1933). – Senere på året, d. 24/10 33, forespurgte den kommunistiske folketingsmand A. Munch-Petersen i folketinget: »Hvorfor udleverer Undervisningsministeren fortroligt Materiale fra Kommissionen til Borgmester Kaper?« (Folketinget, 1933–34, I (1933), sp. 439). Den 2/11 33 svarede undervisningsministeren, at Kaper i kraft af »det Frisind, som er Sædvane i Undervisningsministeriet« fik lejlighed til at se korrekturarkene (sst. sp. 838).
  21. Kapers oplysninger om denne tidlige »private« henvendelse foreligger – foruden i brevet til Bentzen af 6/9 – dels i hans kronik i Dagens Nyheder, 8/1 1934, dels i hans replik til Fl. Hvidberg i Berl. Tidende, 22/3 1935.
  22. Citeret og refereret efter den trykte udgave, Bibelkritik og Religion (1933).

23. s. 23 f. – Dette er et hovedsynspunkt m. h. t. Bentzens opfattelse af forholdet mellem historisk videnskabelighed og kristen tro, sml. følgende senere udtalelser:
- »At tage Bibelen, som tidens forskning lægger den i vore hænder, og i den se det timelige middel for Guds meddelelse til os ... det er et af de mange udtryk for, at »ordet blev kød«, at vi ikke har faaet en ufejlbar Koran.« (Det gamle Testamente og den nye pagt, trykt i Bibelsyn, red. af Chr. Baun m. fl. [1951], s. 194).
- [Om bibelkritikken:] »Man forstod, at Bibelen, netop idet den er en helt menneskelig Bog, er Guds Ord til Mennesker, ligesom Jesus netop som sandt Menneske i Ordets hele Betydning, aabenbarede Gud. Bibelkritikken tjener til at udrense Doketismens Surdej af Kirkens Teologi.« (Illustreret Religionsleksikon I, s. 202). (Doketisme = den vranglære, som nægter Kristi sande menneskelighed).
24. Dansk Boghandlertidende, 20/10 1933, s. 334, og 27/10 1933, s. 343.
25. Refereret og citeret efter Kr. Dagblad, 18/10 1933. Sml. endv. Gymnasieskolen, 1933, s. 282–283.
26. Dansk Boghandlertidende, 17/11 1933, s. 377. – Titlen på Bentzens bog bringer Lessings stridsskrift, »Anti-Goeze«, i erindring. Kaper havde i sit indlæg flere gange henvist netop til Lessing.
27. Anmeldt Kr. Dagblad, 9/12 1933. Jf. Dansk Boghandlertidende, 15/12 1933, s. 417. – Udgivelsen markeredes – for ikke at sige omgærdedes – af følgende to foredrag: Bentzens radioforedrag d. 6/12 1933, »Gammel og ny Bibelhistorie«, trykt i Vor Ungdom, 1933/34, s. 298–306, og Kaalund-Jørgensens foredrag i Det pædagogiske Selskab d. 11/12 1933, »Forelæggelse af Skolebogsbetænkningen«, trykt i Vor Ungdom, 1933/34, s. 289–298.
28. Kapers oplysninger i »Kristendom, Skole og Kirke« (1934), s. 5
29. Jf. Folkeskolen, 18/1 1934 (sml. note 30). – Få dage forinden, d. 3/1 1934, havde Kaper holdt et radioforedrag, »Kirken og Skolen paa Skillevejen«, refereret i Kr. Dagblad, 11/1 1934, jf. Gads danske Magasin, 1934, s. 85–93.
30. Udførligt refereret i Folkeskolen, d. 18/1 1934. M. h. t. datoen for dette møde, som ikke er nævnt i Folkeskolen, se Kr. Dagblad, 11/1 1934.
- Ca. 14 dage senere omtalte undervisningsministeren dette møde i folketinget og satte det i forbindelse med striden mellem Bentzen og Kaper:
- »Det er min fulde Overbevisning, at den Strid, der paa dette Omraade har rejst sig, f. eks. mellem Dr. Kaper og Professor Bentzen – jeg overværede ogsaa Mødet i Pædagogisk Selskab forleden om Religionsundervisningen i Folkeskolen – denne Strid er ... kunstigt pustet op. Meningsforskellene er i Virkeligheden ikke større, end at de med Fordragelighed og god Vilje fra de forskellige Sider kan udjævnes. Paa Mødet i Pædagogisk Selskab gjorde Professor Bentzen selv et Skridt dertil, idet han henstillede visse Bemærkninger til nærmere Overvejelse i Ministeriet.« (Folketinget, 1933–34, II (1934), sp. 2505, 25/1 1934).
31. Diskussionen kan dog siges at være fortsat på *indirekte* måde, dels i Bentzens artikel, »Skolebogsbetænkningen og Religionsundervisningen«, trykt i



Gads danske Magasin, 1934, s. 94–110, dels i Kapers store artikelserie, »Be-  
tragtning af vor Religions Stilling«, I–V, trykt i Berl. Tidende 3/6, 10/6,  
17/6, 24/6 og 1/7 1934.

Præsteforeningens Blad, 1933–35, der bringer referater af alle betydelige  
møder, meddeler intet om en ny offentlig konfrontation mellem Bentzen og  
Kaper. Derimod omtales en diskussion mellem borgmester Kaper og pastor  
Th. Glahn (om denne, se note 15) d. 15/5 1934 under Almindelig dansk  
Præstekonvents stævne på Hindsgaul.

32. Første hæfte af Kapers »Læs igen...« udkom i ugen 30/1–6/2 1935 (Dansk  
Boghandlertidende, 8/2 1935, s. 45), og det andet hæfte udkom i ugen  
20–27/11 1935 (Dansk Boghandlertidende 29/11 1935, s. 450).
33. Oversigter over diskussionen således som den bl. a. havde udfoldet sig i  
dagblads-kronikker, er givet dels af Bentzen (Anti-Kaper, forordet), dels af  
J. C. Jacobsen, anf. skr. s. 5–7.
34. Om Kaper hedder det, at hans tanker »hverken er tilstrækkelig klare eller  
tilstrækkelig rigtige i deres positive Forslag til en Fremgangsmaade« (Kr.  
Dagblad, 16/10 1933). Og provst Johs. Nordentoft understreger i Præste-  
foreningens Blad, 1933, s. 599, at »man maa nu heller ikke blive saa be-  
gejstret over at se Dr. Kaper staa »som Vagten paa Volden mod Jætten og  
Trolde«, at man derved glemmer hans egen Kristendomsopfattelses iøjne-  
faldende Mangler.« – Sv. Norrild er derimod i sin bog, »Skolebogsbetæn-  
ningen og Religionsundervisningen« (1934), s. 19 og 33, mere positiv over  
for Kaper. Og i Indre Missions Almanak hedder det: »Dr. Kaper har væ-  
ret en af de forreste i Kampen mod Skolens Verdsliggørelse« (Det nye Aar  
1935 [1934], s. 57).
35. Kr. Dagblad, 3/10 1933.
36. Folketinget, 1933–34, I (1933), sp. 397–398.
37. Meddelelser fra og om Religionslærerforeningen, oktober 1933, s. 71. Sml.  
Sv. Norrild: »En kristelig Børneundervisning maa blive en Forkyndelse i  
Ordets egentligste Forstand« (Anf. skr. s. 14).
38. A. Westergaard-Jacobsen: Til Kamp for Kirke og Skole (1934). [Denne bog  
findes ikke på KB, men på UB]; Kr. Lovmand-Mikkelsen: Det trækker op  
(1934) – nemlig til kirkekamp.
39. Kirkelig Samling (= Vor Kirke), jan. og maj 1935. – Kirke- og skolekamp  
omtales desuden f. eks. i Forældre og Børn, 15/1 1934, Vor Kirke, febr.  
1934. – D. 25/1 1934 omtalte undervisningsministeren udførligt »noget man  
i visse Kredse i denne Tid kalder en Kirke- og Skolekamp... Man ønsker  
den ligefrem med Djævelens Vold og Magt... det er Partipolitik og ikke  
Religiøsitet...« (Folketinget, II, 1933–34 [1934], sp. 2500–2503, 2506–2507).  
Ved mødet i Det pædagogiske Selskab d. 10/1 1934 blev også muligheden  
af kirkekamp nævnt.

Muligheden for dåbsstrejke omtales f. eks. i Det nye Aar, 1935 (1934), s.  
58, og i Folkeskolen 3/5 1934. – Kravet om bekendelsesskoler blev klarest  
fremsført i Westergaard-Jacobsens i note 38 nævnte skrift, se endv. Præste-  
foreningens Blad, 1934, s. 42, og Vor Kirke, juli 1934, s. 60.

40. Jf. til det følgende Lindhardt i DDKH VIII, s. 197–198; Sam. Aagaard anf. skr., s. 53 f; Johs. Høgsted Jensens dupliserede redegørelse, »Socialdemokratiets Stilling til Folkeskolens Religionsundervisning i Mellemkrigstiden«, Institut for Dansk Skolehistorie, Januar 1967. – Vedr. den parlamentariske debat omkring religionsundervisningen i 1930'erne, se Poul Hartlings oversigt i »Af landsbyskolens saga« (1964), s. 77 f.